

Діяльність політичних партій у сфері військового будівництва України в період гетьманату 1918 року

Вадим Богайчук,
підполковник,
викладач кафедри морально-психологічного забезпечення
Національної академії оборони України

Критичне наукове осмислення діяльності українських політичних партій у сфері військового будівництва в часи національно-демократичної революції 1917 – 1920 років необхідне для раціонального його врахування в сучасний період українського державотворення.

Дослідження постановки і розв'язання військових питань в програмових документах і практичній діяльності українських політичних партій показало, що процес створення національних збройних сил є одним з найскладніших і найважливіших аспектів державотворчої діяльності.

В часи гетьманату проблеми військового будівництва, якими опікувалися майже всі тодішні політичні сили, виявилися такими, що їх практично неможливо було вирішити, оскільки різні політичні сили трактували їх по-різному, часто з абсолютно протилежних позицій. Ці розбіжності, звісно, відбивалися й на практичній діяльності партій.

У попередні десятиліття заполітизованість і заідеологізованість істориків і публіцистів різного спрямування не дозволяла об'єктивно підійти до дослідження й висвітлення діяльності українських політичних партій у сфері військового будівництва доби гетьманату.

Тим часом, на відміну від лідерів Центральної Ради, П. Скоропадський, на нашу думку, добре розумів, яке значення для успішної розбудови держави має створення дієздатних збройних сил. Перебравши на себе владу, гетьман, як військовий фахівець, ґрунтовно підійшов до організації національної армії. Воєнна політика посіла в його державотворчій програмі одне з чільних місць. Так, ним було затверджено законопроект „Про політично-правове становище військових”, яким передбачалися певні обмеження в правах для громадян, що перебували на військовій

службі. Військовослужбовцям заборонялося, зокрема, брати участь у спілках, гуртках, товариствах, партіях, радах, комітетах та інших організаціях політичного характеру [1, с. 17]. Недотримання політичних обмежень прирівнювалося до військового злочину. „Армія мусить бути поза політикою, маючи своїм завданням лише службу державі. Людей, що в службі бачать тільки засіб для політичної агітації і цим вносять дезорганізацію... – усувати безумовно” [2, с. 16].

У червні 1918 року розпочалася реалізація плану формування регулярної української армії. Згідно з наказом військового міністра від 29 червня 1918 року, військо мало формуватися з патріотично налаштованих українських вояків і старшин. Головна умова: наявність певного зв'язку військовослужбовця з Україною – за походженням чи народженням. Поряд з цим ставилася вимога безумовної вірності ідеї незалежності України. Усіх підстаршин до складу полків повинні були приймати за рекомендацією Партії хліборобів-землевласників [3, арк. 81]. 24 липня 1918 року Кабінет міністрів ухвалив закон „Про загальний військовий обов'язок” і затвердив план організації армії, укладений Генеральним штабом.

Формувати армію П. Скоропадський прагнув на класовій основі. Ядром її мав стати козацький стан, який об'єднував би національно свідоме й економічно міцне сільське населення. Гетьман планував забезпечити армію висококваліфікованими офіцерськими кадрами. Він підтримав пропозицію міністерства військових справ про заснування Української військової академії. Було також відкрито чотири кадетські школи та школи старшин.

Зазначимо, що прихід до влади П. Скоропадського і проголошення гетьманату більшість українських політичних партій зустріла негативно. Зміни, запроваджені П. Скоропадським, були настільки радикальними, що годі було сподіватися на конструктивну співпрацю партій з гетьманом. Кожна з них оцінювала політичну ситуацію відповідно до своїх програмових положень. Крім того, ідеологічні й тактичні розбіжності спостерігалися не тільки між окремими партіями, а й всередині майже кожної з них.

Під час правління П. Скоропадського чітко сформувалися три основні групи політичних партій та організацій – за їх ставленням до гетьманського режиму.

Перша група – партії, які допомогли гетьманові прийти до влади і потім підтримували його. Однак вони не мали значного впливу на переважну більшість населення країни, а відтак і не мали змоги потужно підтримати політику гетьманського режиму та активно сприяти її реалізації. Це були Українська народна громада, Союз земельних власників, УДХП, кадети та деякі інші.

Вся увага Громади спрямовувалась на одну конкретну мету –

позбутися соціалістичного уряду Центральної Ради. А коли цього було досягнуто, то „сама „Українська громада” вже фактично не існувала” [4, с. 82]. Не дивно, що за таких обставин Громада та її лідери не спромоглися випрацювати жодних програмових документів, які б визначали перспективні політичні завдання і позицію з питань військового будівництва та військової політики.

Суттєвим прорахунком П. Скоропадського можна вважати те, що після приходу до влади він не зберіг Українську народну громаду як партію державної влади, котра б пропагувала серед народних мас ідею новітнього гетьманства. Бездіяльність П. Скоропадського у цій царині призвела до утворення певного політичного вакууму в політичному керівництві держави, і цю прогалину заповнила Партія народної свободи (кадети).

Союз земельних власників негативно ставився не тільки до соціально-економічної політики Центральної Ради, а й до самої ідеї незалежності України. Він намагався використати державний переворот для відновлення єдиної невідомої Росії.

Українська демократично-хліборобська партія (УДХП) була, по суті, єдиною, що підтримала гетьманський переворот. Її програма передбачала проголошення президентської республіки, справедливий викуп поміщицьких земель. Хлібороби-демократи намагалися закласти підвалини української державності в особі міцного класу хліборобів, власної армії та автокефалії усіх релігійних конфесій в Україні.

Друга група – політичні партії, які після подій 29 квітня 1918 року перейшли в легальну опозицію до гетьманського уряду. До цієї групи належали партії, що раніше були представлені у Центральній Раді. Українські соціал-демократи, українські есери, соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники відмовились від співпраці з новою владою, намагалися блокувати формування уряду і вступили в переговори не з П. Скоропадським, а з окупаційною німецькою владою. Вони вимагали зберегти республіканську форму правління, скасувати гетьманські закони, впровадити демократично-республіканську конституцію й усунути П. Скоропадського від влади. Відмовившись увійти до керівних державних структур, вони, тим самим, втратили можливість активно впливати на реалізацію державних програм гетьманської влади, в тому числі й на військове будівництво.

Третя група – політичні партії, які відразу оголосили революційну боротьбу проти гетьманського режиму. Це були ліві українські есери, ліві соціал-демократи, більшовики та анархісти. Ліве крило українських соціалістичних партій державну самостійність розцінювало лише як знаряддя реакційної буржуазії. Вони стверджували, що незалежність країни не може бути гаслом трудового люду в його боротьбі за свободу й соціальну справедливість.

Ліві есери, зокрема, в цей період гостро критикували попередню діяльність своєї партії. Вони закликали йти в підпілля, щоб очолити збройну боротьбу проти гетьманату і німецьких окупантів, відмежуватися від інших українських партій і наполягали на консолідації всіх революційно-соціальних сил заради остаточної перемоги соціалізму [5, с. 22]. Представники цієї течії захищали лише принципи класової боротьби, а не боротьбу за демократизацію політично-державного устрою в країні

Реалізувати завдання військового будівництва кожна українська політична партія намагалася різними шляхами та засобами. ЦК УПСР 31 липня 1918 року ухвалив статут, у якому значну увагу було приділено впливові есерів на військо: „Засновувати партійні організації по військовим частинам, де таких організацій ще немає” [6, с. 13]. З’їзд Партії українських соціалістів-федералістів (10 – 12 травня 1918 року) наполягав на збереженні усезагального миру, нейтралітету України. Його делегати рішуче висловилися за самостійність України, категорично заперечували можливість федерації з Радянською Росією, поділяли позицію військового керівництва гетьманської держави та сформулювали умови, за яких могли увійти до складу Кабінету міністрів. Серед цих умов висувалася й вимога „систематизованого обеззброєння людності і організації армії постійної і аполітичної” [7, с. 54].

Суттєвим негативним чинником в діяльності українських політичних партій періоду гетьманату був брак внутрішньопартійної єдності та гостра боротьба між лідерами. Свідченням цього стали розколи партій і створення низки нових політичних утворень, що аж ніяк не сприяло консолідації українського національного руху, зміцненню української державності. Найбільшої гостроти внутріпартійна боротьба набула в УПСР, де стався поділ на радикальне ліве та помірковане праве крило.

У з’їзд Української соціал-демократичної робітничої партії (14 травня 1918 року) кваліфікував державний переворот 29 квітня як антиреволюційний. Враховуючи нову політичну ситуацію, українські соціал-демократи відмовилися від гасла федерації й висловилися за державну самостійність України. Цією ухвалою остаточно визначалися програмові завдання УСДРП в національно-політичній та військовій сфері.

Утворення в середині травня 1918 року Українського національно-державного союзу (УНС) стало першою серйозною спробою об’єднання опозиційних гетьманатові українських політичних сил. До цього об’єднання увійшли соціалісти-федералісти, соціалісти-самостійники, хлібороби-демократи, трудова партія та профспілки. 24 травня 1918 року делегація союзу подала гетьманові вироблений нею меморандум. В документі зазначалося, що Кабінет міністрів здійснює безоглядну реставрацію старого режиму в соціальному та національному розумінні

[8, с. 392]. Протистояння між гетьманом та українськими партійно-політичними силами визначилося остаточно.

Український національний союз, створений „з метою координації дій українських політичних партій та організацій” [9, с. 6], свою діяльність спрямував на оволодіння владою. Для забезпечення можливості впливати на законотворчий процес при УНС було сформовано комісії внутрішніх справ, військову, земельну, фінансову, церковну, закордонних справ [9, с. 7] – фактично було створено опозиційний уряд. Конфлікт між П. Скоропадським і УНС став неминучим.

Політичні провідники соціалістичної ідеї так і не спромоглися усвідомити пріоритетність державницької ідеї над ідеєю класовою, національною ідеєю над ідеєю соціальною. Керівництво УНС прагнуло не зміцнення державної влади, а соціально-економічних змін. Стратегія національно-демократичних сил в опозиції до гетьманської влади у загальних рисах зводилась до таких моментів: засудження гетьманського перевороту; відмова новій владі у підтримці; змагання за повалення гетьманського режиму. Це була деструктивна стратегія, що жодним чином не сприяла зміцненню української державності.

Однак відновлення козацтва підтримали як консервативні, так і соціалістичні кола і партії. У заяві хліборобів-власників зазначалося, що для корінних українських козаків необхідно відновити права колишнього козацтва. Одним з положень, яке захищали хлібороби-власники, було відродження традицій військово-державного устрою України. Сенс його полягав у тому, щоб зобов'язати козацтво власним коштом формувати кінні частини і „прикликати на службу Державі корінних військових старшин з війська українського” [10].

Цілком підтримувала формування козацтва Українська селянська спілка. Її позиція базувалася на загальній меті партії, що полягала в прагненні „до організації українського малоземельного та безземельного селянства в одну потужну організацію” [9, с. 8]. Козацтво, на думку керівництва Спілки, давало можливість втілити ці прагнення в життя. Бо законом про відновлення козацтва передбачалося вирішувати завдання „фізичного і духовного розвою козацтва, а рівно з тим завдання як взагалі культ-просвітницького, так і економічного характеру” [11].

Українська хліборобсько-демократична партія в резолюції II Всеукраїнського з'їзду „Про оборону держави” вітала універсал про організацію козацтва і висловила за те, щоб було припинено формування на українській території будь-яких не національних військових частин [5, с. 154].

Програмою УХДП передбачалося створення в Україні збройних сил „своєю організацією наближених... до типу всенародної міліції” [12, с. 136]. Армія, на думку хліборобів-демократів, повинна була мати гнучку організацію і змінюватися відповідно до міжнародної ситуації: в мирний

час військо мало б форму міліційних формувань, а на період військової загрози або перебування держави у стані війни армія перетворювалася на регулярну. У програмі також зазначалося, що „всі члени нашої партії мають обов’язок приймати якнайбільше діяльну участь у всіх загальнонаціональних військових установах” [12, с. 140]. Водночас лідери УХДП обстоювали принцип повної безпартійності українського війська, яке мало боронити волю українського народу. „...армія є організація обов’язкова для всіх національно свідомих вояків-українців, без різниці поглядів та партій” [12, с. 140].

Українські соціалістичні партії, перебуваючи в опозиції до гетьманського режиму, також тримали в полі зору процеси військового будівництва. „Доки не буде усунений той економічно-суспільний лад, який спричиняється до вибуху військових чвар, – зазначали лідери УСДРП, – соціал-демократія не може ігнорувати таких соціальних явищ і питань, як війна, мілітаризм, військо” [13]. Більше того, вони висловлювали занепокоєння тим, що в країні немає регулярного національного війська. „Український народ не має досі збройної сили – цієї єдиної сили, котра в наші часи щось важить” [14].

Проте означена позиція не заважала соціалістичним партіям критично висловлюватися щодо розбудови української армії. Особливе здивування і побоювання в середовищі цих партій викликали заходи Військового міністерства щодо принципів формування збройних сил. Це обумовлювалося тим, що, на думку соціалістів, творці майбутньої української армії намагалися перенести в національне військо багато такого, що є неприйнятним, як довела практика військової справи Західної Європи [13].

УПСС визнавала Всеукраїнську організацію вільного козацтва „найкращим способом врятування Батьківщини, але для цього треба, аби ця справа була в певних руках, яким український народ довіряє” [15]. (Соціалістичні партії не довіряли військовому міністрові гетьманського уряду, вважали його ворожим до українства).

Українські есери, соціал-демократи і представники Селянської спілки встановили зв’язок з Особливим корпусом Січових стільців, що дислокувався у Білій Церкві. Незадоволення русифікаторсько-реакційною політикою гетьмана обумовило підтримку січовиками політики Українського національного союзу. Представники Союзу проводили роботу у військових частинах на всій території України з метою схилити військовиків до повстання. Серед військових частин, що підтримували тісний контакт з Національним союзом, був і Чорноморський козацький кіш. У цьому формуванні було багато українських старшин, які підтримували революційні ідеї українських політичних партій.

Оцінюючи політичну обстановку в Україні напередодні

Діяльність політичних партій у сфері військового будівництва України в період гетьманату 1918 року

Вадим Богайчук

антигетьманського повстання, Н. Полонська-Василенко писала: „Усе разом – і грамота про федерацію, і новий склад кабінету, в якому більшість міністрів були неукраїнці, і маса росіян, які тікали до Києва від більшовиків, і російські військові частини, що формувалися на захист уряду від повстанців, – усе це створювало в широких колах населення ворожий настрій. Лави повстанців зростали” [16, с. 101].

Зрештою, останні кроки гетьманського правління перекреслили багато з того позитивного, що було зроблено для розбудови української державності, і призвели до серйозного перегрупування політичних сил та перемоги антигетьманського повстання.

Ідея розбудови держави на підвалинах консерватизму не виправдалася. Ні національні, ні соціальні аспекти консервативної ідеї не знайшли підтримки в суспільстві.

Втім, у військовій політиці гетьманського уряду були значні помилки. На процесі військового будівництва позначилося політичне протистояння політичних сил України. Концентрація політичної влади в руках політичних партій проросійського спрямування (навіть з числа українців) породжувала деукраїнізацію державотворчих процесів і військового будівництва.

Більшість українських політичних партій опозиціювала військовому будівництву в країні. Та вони здебільш тільки критикували військове будівництво, конструктивних пропозицій щодо напрямів і критеріїв утворення національних збройних сил від них (за винятком соціалістів-самостійників), не надходило.

Реальна практика створення військових частин з яскраво вираженою проросійською орієнтацією та відмова від формування національного війська на широкій соціальній основі, зволікання з призовом і укомплектуванням збройних сил Української Держави були основними помилками у військовому будівництві гетьманської держави. Така політика призвела до того, що Україна фактично не мала власної надійної військової сили. Через політичні та соціальні розбіжності у поглядах політичної опозиції і правлячого режиму на державотворчі процеси, українські політичні партії не брали активної, конструктивної участі у військовому будівництві, а відтак бракувало раціональних ідей і пропозицій щодо створення українського війська. Сукупність цих причин та протидія німецьких окупаційних властей призвели до того, що збройні сили Української Держави були малочисельними, їх соціальна база і національний склад не відповідали завданням зміцнення самостійності України.

Успіх українського національно-визвольного руху на тому етапі залежав від консолідації в єдиний національно-державницький фронт усіх патріотичних сил, незалежно від їх суспільно-політичних програм. Потрібен був національний компроміс між політичними силами і рухами

на основі державотворення. Тільки це могло врятувати українську державність.

Події періоду гетьманату свідчать, що загострення соціальних проблем, незавершеність і гальмування реформ, політична нестабільність дають реальну можливість деструктивним силам як всередині країни, так і за її межами, зорганізувати соціальний вибух, використавши для цієї мети і збройні сили.

В умовах сучасних державотворчих процесів в Україні кожен крок політичних сил сфері військового будівництва має бути ретельно зваженим. Лише раціональний, глибоко продуманий підхід до розбудови Збройних Сил України, всієї системи державної безпеки може бути запорукою державної незалежності країни.

Нині, як і за часів революційних подій 1917 – 1920 років, важливим чинником державотворення є формування провідної верстви суспільства – еліти, як політичної, наукової, економічної, так і військової. Україна зможе втриматися як незалежна держава лише за умови її згуртованості на засадах національної ідеї. Історичний досвід державного і військового будівництва, якого набули українські політичні партії в період національно-демократичної революції, є історичним і політичним надбанням сучасних політичних лідерів України. І цим досвідом (навіть негативним) не варто нехтувати.

Невдачі України на шляху відродження державності в період гетьманату певною мірою були спричинені внутрішніми проблемами: глибокими суперечностями, розбратом, неспроможністю політичних партій об'єднати зусилля в боротьбі за Українську Державу. Розпад найвпливовіших тоді партій став однією з найбільших втрат українського суспільства. У час вирішальних подій боротьби за національно-державні інтереси в широкі маси не було внесено чітких політичних ідеалів, яскраво визначених орієнтирів як у розбудові держави, так і в такій її важливій складовій, як створення національних Збройних Сил.

Політичний провід українських політичних партій доби національно-демократичної революції припустився багатьох стратегічних і тактичних помилок. Міжпартійна боротьба була однією фатальних причин втрати української державності. Зокрема, намагання політичних партій використати військові формування для досягнення влади призвели до зруйнування, знищення організаційних структур армії.

Історичний досвід свідчить, що необмежений вплив політичних партій та рухів на збройні сили, процеси військового будівництва призводить до втрати інститутами державної влади контролю над армією. Взаємозв'язок Збройних Сил і політичних партій, на думку автора, має регулюватися положеннями законодавчих актів, які забезпечать

**Діяльність політичних партій у сфері військового будівництва
України в період гетьманату 1918 року**

Вадим Богайчук

виконання армією своєї основної конституційної функції – захисту державного суверенітету.

Важливим уроком тих історичних подій є, зокрема, проблема консолідації українського суспільства. Події періоду української революції свідчать, що процесам розбудови української державності та створення національних збройних сил ставали на заваді брак національної єдності і згоди, ворожнеча між політичними партіями різного спрямування. Політичні зверхники українського руху не створили єдиної загальнонаціональної ідеології. Багато зусиль спрямовувалося на міжпартійну боротьбу, а не на розв'язання нагальних завдань державотворення, одним з найважливіших було й створення регулярної національної армії, спроможної захистити країну.

Сучасне законодавство України забороняє військовослужбовцям створювати партійні організації у військових частинах і підрозділах. Конституцією України визначено, що політичні партії не можуть мати воєнізованих формувань. Завершеність цього питання, на думку автора, має полягати в прийнятті законодавчого акту, який би політичну діяльність політичних партій в Україні серед військових формувань обмежував рамками передвиборчих кампаній – згідно з чинним законодавством.

Література:

1. **Якупов Н.** Большевики во главе революционных масс. 1917 – январь 1918. – К.: Издательство Киевского университета, 1967. – 247 с.
2. „Воля”. Орган Бюро ЦК УСДРП. – 1917. – 9 липня.
3. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, фонд 458, спр. 2.
4. **Голуб П. А.** Солдатские массы юго-западного фронта в борьбе за власть Советов (март 1917 – февраль 1918 гг.). – К.: Госполитиздат УССР, 1958. – 254 с.
5. **Христюк П.** Замітки і матеріали до історії української революції. – Прага, 1921. – Т. III. – 160 с.
6. „Самостійник”. – 1918. – 7 квітня.
7. „Самостійник”. – 1918. – 2 червня.
8. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали. У 2-х т. – Т. 1. 4 березня – 9 грудня 1917 р. – К.: Наукова думка, 1996. – 589 с.
9. „Робітничча газета”. – 1917. – 13 жовтня.
10. Центральний державний архів громадських об'єднань України, фонд 43, спр. 21.
11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, фонд 3563, спр. 119-а.
12. Українські політичні партії кінця XIX – початку XX ст. Програмові

сторінки політичної історії

сторінки політичної історії

і довідкові матеріали. – К.: „Консалтинг”, „Фенікс”, 1993. – 336 с.

13. Центральний державний архів громадських об'єднань України, фонд 43, спр. 19.

14. Центральний державний архів громадських об'єднань України, фонд 43, спр. 21.

15. Центральний державний архів громадських об'єднань України, фонд 44, спр. 1.

16. **Полонська-Василенко Н.** Історія України: У 2-х т. – Т. 2. Від середини XVII століття до 1923 року. – К.: Либідь, 1993. – 608 с.